

Doğal Hakların Kaynağı ve İşlevi

Hamdi BRAVO*

İnsanın ‘insan olduğu için’ ve ‘insan olmak dolayısıyla’ sahip olduğu haklar var mıdır sorusu, hukuk açısından önemli bir sorudur. Bu soruya “Vardır” diye yanıt vermekle “Yoktur” diye yanıt vermek, hukukun varmak istediği bir hedefi olup olmadığını belirlemek açısından önemli farklılıklar yaratır.

“Yoktur” diye yanıt vermek, hukuku sürekli değişen güç ve iktidar koşullarına bağımlı kılmak ve evrensel bir hedef iddiasının çok uzağına taşımak sonucuna götürebilir. Çünkü böyle bir durumda neyin hak olduğunu belirleyecek tek ölçüt, yasaları yapma gücüne sahip iktidarlar olur. İktidarların anlık çıkarları, bu çıkarlar için bireylerden ve toplumdaki beklentileri, “hak olan”ın yegane ölçütü haline dönüşür. Bu haliyle hukuk, kaynağını iktidar olanın arzusunda bulduğu için, her iktidarla birlikte değişen hedeflere sahip bir kurum haline gelir.

Buna karşın bu soruya “Vardır” diye yanıt vermek ya da verebilmek, hukukun bir hedef kazanması olanağını da yaratır. Hukuku koşullara ve bireysel arzulara bağımlı olmaktan çıkarabilir, hakların kaynağına “insan”ı yerleştirmekle insana insanca bir yaşamın koşullarını hazırlamayı hedefleyen bir kuruma dönüşebilir. Bu bildiride, “Yoktur” iddialarını çürütüp “Vardır” iddialarını temellendirmek yerine, bu hakların var olduğu kabulünden yola çıkılıp bu hakların nereye bakılarak türetilebileceği; buna ek olarak da insan için temel bir işlevi gösterilmeye çalışılacaktır. Bu amaç doğrultusunda da, böyle bir çaba için İ. Kuçuradi’nin kimi makalelerinde bu doğ-

rultuda sorduğu sorulardan ve bu sorulara verdiği yanıtlardan yararlanılacaktır.

*

Sahip olduğumuz hakların çoğunlukla nasıl belirlendiğine baktığımızda, bunun ardındaki şu gerçekle karşılaşırız: Haklarımızın büyük çoğunluğuna, belirli bir toplumun bir parçası olmak dolayısıyla sahibizdir; yani haklarımızın büyük kısmını var eden, toplumsal yaşamdır. Toplumsal yaşamdan önce ya da onun dışında bunların hak olduğundan söz edilemez bile. Hobbes, Hegel, Nietzsche gibi düşünürler bu nispeten daha yumuşak iddiayı en uç noktasına kadar taşımış, toplumsal yaşamdan önce hak diye bir şeyin olmadığını söylemişlerdir. Onlara göre, doğa durumu diye adlandırılan bu ortamda koşulların zorlukları karşısında insanların ortaya çıkan hak iddialarından ya da taleplerinden söz edilebilir, ama bunların “hak” olduğunu iddia edebilmek asla söz konusu değildir. Dolayısıyla hak, toplumsal yaşamla birlikte varlık kazanan, içeriği toplumsal ilişkilere göre oluşan, genişliği ya da derinliği toplumsal ortamın koşullarının gerektirdiği sınırlar içerisinde belirlenen bir şey olarak ortaya çıkar. Bunun ne anlama geldiğini daha iyi kavrayabilmek için, bu düşünürler için “toplumsal yaşam”ın insan varlığının devamı açısından önemi ve işlevi üzerinde kısaca durmak gerekir.

İnsan kendi kendine yetebilen bir varlık değildir. Bu, kendi yapısıyla içinde varlığını sürdürmek zorunda olduğu ortamın uyumsuzluğundan kaynaklanır. Gereksinimleri diğer canlılara göre daha çeşitli olmasına rağmen bütün bunları içinde ya-

* Süleyman Demirel Üniversitesi Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi.

şadığı ortamdaki tek başına karşılayabilecek bedensel ya da ruhsal donanıma sahip değildir. İkincileyin doğal malzemelerin neredeyse hiçbiri onun doğrudan doğruya, dönüşüme uğratması gerekmeden yararlanabileceği yapıda değildir. Bu iki nedenden dolayı, insanın diğer insanlarla birlikte iş görmesi gerekir. Toplumsal yaşamın varoluşunun kaynağında, bu “birlikte iş görme gerekliliği” vardır. Bu gereklilik, bu türden hakların kaynağını da oluşturur. Ama nasıl?

İnsanlar toplumsal yaşama kendi gereksinimlerini karşılayacak yararları elde etmek amacı ve umuduyla dahil olmuşlardır. Ancak gereksinimlerin karşılanabilmesi, insanın eksik ve her an eksilen varlığının sürekli tamamlanabilmesi için, bu gereksinimleri karşılayacak, eksiklikleri giderecek ürünlerin üretilmesi gerekir. Bu açıdan bakılınca, toplum, bu ürünlerin üretilmesi için iş gören bir mekanizmadır. Bireylerin toplumun ürettiklerinde pay sahibi olabilmesi için, bunların üretiminde de pay sahibi olması gerekir. Yani bu mekanizmanın işleyebilmesi için gerekli etkinlikleri gerçekleştirilmesi, bu mekanizmanın işleyişini aksatan ya da engelleyen etkinliklerden uzak durması gerekir. Bireyler için “hak olan” ve “olmayan” tam burada belirlenir. Toplumun içerisindeki bireyler için yarar sağlayan etkinlikleri gerçekleştirmek bireyin hem sorumluluğudur hem de hakkı (örneğin çiftçilik ya da boyacılık yapmak); bu etkinlikler aracılığıyla kendi gereksinimlerini giderecek ürün ve araçları elde etmesi ise kendisinin hakkıdır. Buna karşın, diğer bireyler için zarar üreten etkinlikleri gerçekleştirmek bireyin hakkı olmayan eylem biçimlerine işaret eder (örneğin hırsızlık ya da dolandırıcılık). Bu etkinlikleri gerçekleştirerek kendi gereksinimlerini karşılayacak ürün ve araçlara ulaşmasıysa haksızlığı oluşturur.

Dolayısıyla, “hak”ın ancak toplumsal yaşamla birlikte var olabileceğine inanan

bir düşünür için “hak”, “toplum içerisindeki bireyler için gerçekleştirdiğimiz yarar üretecek bir etkinlik sonucunda bize borçlu olunan” anlamına gelir; ancak bu borçlu olunanın, yasalar tarafından hükme bağlanmış olması gerekir.

Böyle söylendiğinde, bu hak tasarımı biraz eksik kalmaktadır. Bu bakımdan onu şu biçimde genişletmek gerekir: Toplumsal yaşamdaki tüm haklarımıza, gerçekleştirdiğimiz etkinlikler sonucunda sahip olmayız; bize kimi haklar da, henüz gerçekleştirmediğimiz, ancak daha sonra gerçekleştirmemizin beklendiği kimi etkinlikler için bir anlamda “avans” olarak verilir. Örneğin eğitim alma hakkı, onu hak etmek için herhangi bir şey yapmadan bize sunulur. Ancak eğitim yoluyla içinde bulunduğumuz topluma uygun eylemlerde bulunacağımız ve toplumun bireylerine yarar sağlayacak bir meslek sahibi olacağımız düşünülerek, henüz onu hak edecek bir etkinlik gerçekleştirilmeden, ama ileride gerçekleştireceğimiz varsayılarak bu hak bize tanınır. Dolayısıyla toplumsal yaşamdaki kimi haklar da, yukarıdaki tanımın içine ancak ufak bir ek ifade kullanılarak sığdırılabilir: “Toplum içerisindeki bireyler için *gerçekleştirdiğimiz* ve gerçekleştireceğimiz yarar üretecek bir etkinlik için bize borçlu olunan”.

Ancak tanım ne kadar biçim değişirse de, bu haklar konusunda “etkinlik”, “yarar” ve “hak” arasında üçlü bir ilişki olduğu gerçeği değişmez. Bu üçlü ilişki, neredeyse bütün **pozitif hakların** temelinde ve özünde bulunur. Toplumsal yaşamda hak olanı ve olmayanı ayırmada temel belirleyici, bu üçlü arasındaki ilişkinin bir biçimde ya da tam karşıt bir biçimde kurulmasıdır. İlişki bir biçimde kurulduğunda, hak olan, bireyleri belirli türden eylemleri gerçekleştirmeye ve onları topluma ve bireylerine yarar sağlayan bir insan kılmaya hizmet eder. Yani işlevi bu olur. Tam karşıt bir ilişki ortaya çıktığında, yani birey yarar

sağlamayan etkinlikleri gerçekleştirip hak elde etmeye çalıştığında, toplumsal yaşamın çözülmesine ve insan türünün (ya da söz konusu toplumun) varlığının tehlikeye düşmesine yol açar. Yani pozitif kendi varlıklarının kökenini, söz konusu toplumun varlığını devamında ve giderek daha iyi bir düzeyde devamında bulur ve bu işlevi yerine getirir. Bizim bildirimiz açısından önemli bir başka soru da tam bu bağlamda anlam kazanır:

Pozitif haklar kaynağını ve işlevini bu üçlü ilişki içerisinde buluyorsa, insanların, (şu ya da bu koşullardan dolayı) yarar sağlayacak hiçbir etkinlik gerçekleştirmeseler bile ya da etkinlikleri aracılığıyla zarar üretseler bile, birtakım haklarının olduğundan söz edebilir miyiz? Yani, toplumsal yaşam bağlamı dışında, o bağlamı hiç dikkate almayı gerektirmeyen, doğal haklarımız var mıdır? Yoksa bütün haklarımızın varlığı ve sınırı, toplumun ve onu oluşturan bireylerin yararı ve zararıyla mı ölçülür?

*

Bu bildiriye hazırlarken ele aldığımız metinlerinde Kuçuradi herhangi bir biçimde “doğal hak” ifadesini kullanmıyorsa da, onun “temel insan hakları” adını verdiği ve hiçbir koşula bağlı olmadan her insanın insan olmak dolayısıyla sahip olduğu haklar, “doğal hak”ın genelde kullanılan anlamına çok yakın bir biçimde kullanılmıştır. Burada yapılacak olan, Kuçuradi’nin bunları hangi kaynaktan türettiğinin ve bunlara ne tür bir işlev yüklediğinin serimlenmesi olacaktır.

Kuçuradi için ‘haklar’, “kişilerin insansal olanaklarının korunması ve geliştirilmesi olanağını sağlayan koşulları” içerir. Bunlar korunduğunda ya da sağlandığında, kişiler, kendilerinin insan olmalarını sağlayan, yalnızca insan türüne özgü özellikleri-

ni gerçekleştirme olanağı bulurlar; bunlar korunmadığıdaysa, bu olanaklar gerçekleştirilemez ve insan kendi özsel yanını tam anlamıyla ya da bütünüyle gösteremez. Bu açıdan bakıldığında ‘adaletsizlik’, “mevcut koşulların, kişilerin ya da grupların insansal olanaklarını gerçekleştirilmeye, aynı zamanda insanın bazı olanaklarını gerçekleştirilebilmesine elverişsiz olduğu durum ya da doğrudan doğruya veya dolaylı olarak engel oluşturduğu durumdur.” Dolayısıyla Kuçuradi için haklarımızın belirlendiği kaynak için kaynak burası oluyor. Biraz daha açmak gerekirse, şunları söyleyebiliriz:

Kuçuradi, doğal haklar (ya da insanın insan olmak dolayısıyla sahip olduğu haklar belirlenirken) şunlara bakmamız gerektiğini düşünüyor: “birbirine karşılaştırılabilecek iki şeye ve bunların karşılaştırılmasını sağlayan bir orta terim işlevi gören bir üçüncü şeye”:

“a) bir kişinin belirli bir anda *sahip olduğu* şeylere,

b) başka birinin, aynı anda yine *sahip olduğu* şeylere,

c) [bu ikisini karşılaştırmamıza olanak sağlayan] *değer verdiğimiz* üçüncü bir şeye”¹.

Bu karşılaştırma, yani 3. adım, “birinin sahip olduğu ve durumunu daha ‘iyi’ yapan ... ve diğer kişinin de sahip olması gerektiğini düşündüğümüz bir şey açısından” yapılıyor. Bu, doğru kişinin yoksun bırakıldığı, buna karşın “hakkı olan” şeyin ortaya çıkmasını sağlıyor.

Temel insan haklarının bilgisi de bu yolla ediniliyor:

“...bazı insanların belirli bir tarihsel anda içinde buldukları koşulları, aynı

1 İ. Kuçuradi, “Adalet Kavramı”, *Adalet Kavramı içinde*, Ed. Adnan Güriz, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1994. s. 29.

tarihsel anda başka insanların içinde buldukları koşullarla, -insanların o çağda ulaştığı koşullarla-, belirli insansal olanakların değerinin bilgisi ışığında karşılaştırıyoruz. Edison'un elektriği bulmasını, Saint-Exupery'nin *Küçük Prens'i* yazmasını sağlamış ve başkalarının bugün nimetlerinden hepimizin yararlandığı başarıları ortaya koymalarını sağlamış olanakların bilgisi ışığında karşılaştırıyoruz bunları. Bu bilgi, bir insanın *ne olabileceğinin* bilgisi ve böyle olanakları gerçekleştirebilmiş insanların ortaya koyduğu başarıların insanlık için öneminin bilgisidir².

Bu söylenenler ışığında bakıldığında, haklar, insanın ve insanlığın yararına olanların üretilmesini olanaklı kılan gerekli koşullar olarak karşımıza çıkar. İnsanın insan olmak dolayısıyla sahip olduğu bu haklar, insanın -başkasına katkı sağlayacak- olanaklarının gerçekleşmesi olanağını yaratacak koşulların bir gereklilik biçiminde dile gelmiş halinden oluşmaktadır.

“... insan hakları, kişilerin insansal olanaklarının gerçekleştirilebilirliğinin genel koşullarını dile getiriyor”³.

Bu perspektiften bakıldığında, doğal hakların işlevi, insanlığın insanlık lehine gelişimine hizmet kılığını alıyor. İnsanların içinde yaşadığı koşulları, birbirlerinin yararına olanları oluşturmalarına olanak sağlayacak bir biçime kavuşturmak ideali, doğal hakların kaynağı olarak yer buluyor. Dolayısıyla insan için hak, tıpkı *pozitif haklarda* olduğu gibi, “etkinlik”, “yarar”, “hak” üçlüsü arasındaki ilişkide anlamını buluyor.

Ancak burada yine de bir soru beliriyor: “İnsan insan olarak sahip olduğu haklara, ancak diğer insanlar için sağlayacağı yararlar nedeniyle mi sahiptir?. Varlığıyla hiçbir yarar sağlamasa bile, birtakım hak-

lara doğal olarak ve insan olarak doğmak dolayısıyla sahip olduğu söylenemez mi?”

*

Bu sorulara yanıt verebilmek için, yine doğal hakların kaynağı meselesine dönmek gerekir. Burada, vakit dolayısıyla uzun uzun bir temellendirmeye girişmeden hemen şu iddiamı dile getirmek istiyorum: Doğal hakların kendisine bakılarak temellendirileceği kaynak, yine “insanın insanlaşması olgusu” olacaktır. İnsanın insanlaşması ya da insanlığından uzaklaşması, doğrudan doğruya onun gördüğü muameleyle bağlantılı bir sonuçtur. Dolayısıyla doğal haklar, insanın insanlaşmasına yol açan muameleleri içerir. Peki bu ne demektir? Bunu şöyle anlamak gerekir: belirli türden muamele, insanın kendisinin özsel, kendisinin tümel yanıyla, yani kendisinin insan olmasıyla barışık olmasını sağlar; bu barışıklık, yalnızca içsel bir barışıklıkla sınırlı değildir ve aynı zamanda, kendisinin dahil olduğu kendisi dışındaki tümel insanlıkla da, yani insan adını verdiğimiz varlıkla da barışık olmasını sağlar. Bu barışıklığın en temel görünümü, birlikte yaşama arzusudur; bu arzu çeşitli kılıklarda ortaya çıkar, ama en belirgin görünümü, birlikte yaşamı besleyecek eylem biçimlerinin gerçekleştirilmesidir.

Dolayısıyla doğal haklar, insanın insan olmak ve insan türüne dahil olmaktan haz almasına olanak sağlayan haklar demetidir. Bu hakları devşirmek için bakacağımız yer burasıdır. İnsanda haksızlık duygusunun yarattığı en önemli belirtiler, başka insanlara güvensizlik duyması, birlikte yaşamak arzusunun zayıflaması, bunların sonucunda da birlikte yaşamı zayıflatacak eylemlere kalkışmasıdır. Bunlar, onun doğal yapısının yarattığı hak ve adalet beklentisinin önemli görünümleridir.

2 a.g.e., s. 30.

3 a.g.e., s. 31.

Dolayısıyla insanın doğal hakları belirlenirken, bu düşünümü “toplumsal yaşam”, “koşullar”, “yarar” gibi bileşenlerin ışığı olmadan düşünebilmek pek olanaklı görünmemektedir. Ve bu haliyle doğal hakların içeriklendirilmesi, pozitif hakların içeriklendirilmesinden pek de farklı bir kaynak taşımamaktadır, diye düşünüyorum.